

MA'MUNIYLAR DAVRIDA ILM-FAN TARAQQIYOTI VA UNING JAHON
TAMADDUNIDA TUTGAN O'RNI

Muyiddinov Bekali Bahodir o'g'li

Osiyo xalqaro universiteti, "Ijtimoiy fanlar va texnika fakulteti Tarix va filologiya kafedrası
o'qituvchisi.

Teshayeva Shahnoza Rahimovna

Osiyo Xalqaro universiteti Ijtimoiy fanlar va texnika fakulteti Tarix ta'lim yo'nalishi ikkinchi
bosqich talabasi.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15277090>

Annotatsiya. *Jahon tamadduniga munosib xissa qo'shgan mamlakatimiz qadimdan jahon sivilizatsiyasi markazi, ilm-ma'rifat o'chog'i bo'lib, dunyo ilm-fani va madaniyati rivojiga munosib hissa qo'shib kelgan. Zaminimiz ikki buyuk Uyg'onish, ya'ni renessansga beshik bo'lgani shunday deyishimizga asos bo'la oladi. Davlatchligimiz tarixida Ma'muniy Xorazmshohlar davlati juda qisqa muddat xukmronlik qilgan bo'lishiga qaramasdan o'zidan keyin katta iz qoldirdi desak mubolag'a qilmagan bo'lamiz.*

Kalit so'zlar: *Ma'muniy, Gurganj, Beruniy, Xammor, Afrig'iy, Kognitiv, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, ilm-fan, adabiyot, san'at, hunarmandchilik, me'morchilik, akademiya.*

Tarixdan ma'lumki, Xorazmning Janubiy qismini Afrig'iylar sulolasi hukmdori Abu Abdulloh Muhammad, shimoliy qismini esa Ma'mun ibn Muhammad (995-997) boshqargan.

Ma'mun ibn Muhammad g'alaba Ma'muniy Xorazmshohlar davrida ilm-fan, adabiyot, san'at, hunarmandchilik, me'morchilik va boshqalar, umuman olganda madaniyat va ma'rifat kabi sohalar gullab-yashnaganligi haqida tarixiy ma'lumotlar mavjud. Tarixchilar bu davrda «Ma'mun akademiyasi» ni vujudga kelishini asosan ikkita omil bilan bog'lashadi deyishimiz mumkin.

Birinchi omil bu davlatning umumiy rivojlanishi bo'lsa, ikkinchisi hukmdorlarning ilm-fan rivojiga alohida e'tibor qaratishidir. «XII-XIII asrlarda qo'shni davlatlarni o'ziga birlashtirgan Xorazm o'ta kuchli imperiyaga aylandi. Natijada, «Ma'mun Akademiyasi»dan 100 yil keyin Qutbiddin Muhammad I ibn Anushtagin va uning o'g'li al-Malik Abu Muzaffar Alouddin Jaloliddin Otsiz tomonidan «Ma'mun Akademiyasi» ga o'xshagan Akademiya tashkil etildi.

Qutbiddin Muhammad va Otsiz hukmdorlik qilgan davrlarda Xorazmga Arabiston, Hindiston, Eron va boshqa yurtlardan yirik olimlar taklif qilindi...»Ma'mun Akademiyasi» 17 yil faoliyat ko'rsatgan bo'lsa, bu Akademiya kamolga etgan olimlar 60 yil fan va madaniyat ravnaqiga xizmat qilishdi.

Ushbu hukmdorlar o'rtasidagi ixtilofda va Xorazmni birlashtirib Xorazmshoh unvonini oladi va Gurganj shahrini (Urganch) poytaxt deb e'lon qilindi. Uning vorislari Ali ibn Ma'mun (997-1009), Ma'mun II ibn Ma'mun (1009-1017) hukmdorligi davrida Xorazmda qadimiy davlat tizimi, madaniy an'analar tiklandi, shahar hayoti, savdo va hunarmandchilik rivojlana boshladi.

Arab tarixchisi Istaxrining asarlarida X asr boshida Xorazmda 9 dan 13 tagacha shahar bo'lganligi, yarim asrdan keyin esa shaharlar soni uch baravar ko'payib, 40 taga yetganligi ko'rsatilgan. Gurganj, Xiva, Qiyot, Xazorasp, Ardaxushsimon (Vayangan), Kardaranxos (Kalajik) kabi shaharlar Sharqning madaniy va iqtisodiy markazlariga aylandi. Xorazmliklar hatto Ispaniya bilan ham savdo va madaniy aloqalar o'rnatgan. Ayniqsa, poytaxt Gurgajda arxitektura rivojlandi, ko'plab go'zal saroylar, karvonsaroylar, masjidlar va madrasalar, jamoat binolari, bozorlar qurildi.

Tarifi shahri Xorazm qo'lyozmasi muallifi o'sha paytda Gurganjda 170 ta katta va kichik savdo markazlari, 500 ga yaqin masjid, 700 ta madrasa va 1000 ta hammom bo'lganligini ta'kidlaydi. Ibn Batuta (XIII asr) yuqoridagi fikrlarni rivojlantirib xorazmliklarning iste'dodi va qobiliyatini yuqori baholaydi. Xorazmliklar: dunyoning boshqa hech bir joyida chet elliklarni, mehmonlarni ulardek mehmondo'stlik, saxovatli qabul qiladigan odamlar bilan uchrashishga muyassar bo'lmaganman. Yuqoridagi ijtimoiy-siyosiy va ma'naviy muhit Xorazmdagi Ma'mun akademiyasi faoliyati uchun zarur shart-sharoitlar yaratdi. Ma'rifatli shoh Ali ibn Ma'mun Gurganjda madaniy-ma'rifiy ishlarni rivojlantirishga alohida e'tibor qaratib saroyda kutubxona qurgan va uni sharqning turli shaharlaridan olib kelingan asarlar bilan boyitgan. Saroy yaqinidagi madrasada yoshlarga Islom va dunyoviy fanlar o'rgatilgan. Bu davr ilm-fanning gullab-yashnagan davriga aylandi. Ali ibn Ma'mun Jurjoniya'dan Abu Rayhon Beruniy'ni chaqirib uni o'zining bosh maslahatchisi etib tayinladi va unga boshqa mamlakatlar bilan diplomatik munosabatlar o'rnatishni buyurdi. 1004-yilda Ali ibn Ma'munning buyrug'i bilan sharqning yirik o'quv-ma'rifiy muassasasi bo'lgan akademiya tashkil etildi. Beruniy ushbu muassasaning raisi bo'ldi.

Shuningdek, u sharqning taniqli olimlarini akademiya'ga taklif qildi. Xorazmshoh Ma'mun II hukmdorligi davrida dor-ul hikma yanada mashhur bo'ldi. Ushbu muassasada xorazmliklardan tashqari Buxoro, Samarqand, Jand, Marv, Nishopur, Balx, Eron, Hindiston, Misr, Suriya'dan kelgan yuzdan ortiq olimlar, huquqshunolar, yozuvchilar, dinshunolar faoliyat yuritib ilm-fanning turli sohalarida tadqiqot ishlarini olib borgan. Olimlar astronomiya, matematika, fizika, kimyo, mineralogiya, kartografiya, geografiya, geometriya, tabiatshunoslik, tibbiyot, falsafa, tarix, tilshunoslik, mantiq, adabiyot, Islom huquqshunosligi kabi tabiiy va jahon fanlari bilan shug'ullanishgan. Ular Arab, fors, hind, lotin va turk tillarini mukammal bilishgan.

Ular Platon, Aristotel, Ptolemey, Evklid, Pifagor va Galen kabi yunon olimlarining ilmiy asarlarini o'rganishdi, tahlil qilishdi va ularning asarlariga sharhlar yozishdi. Bundan tashqari, ular Gurganj madrasasida talabalarga saboq berib iqtidorli yosh olimlarni, o'zlarining izdoshlarini tayyorlash va o'qitishga hissa qo'shdilar. Shuningdek, akademiyada yoshlar Beruniy astronomiyasi, Abu Nasr Forobiy matematikasi Abu Xayr Xammor kimyosi kabi fanlarni o'rganishgan.

Abu Rayhon Beruniyning astronomiya sohasidagi katta xizmatlari shundaki, u sayyoralarni, quyoshni va oyni o'rgangan va ularning koinotdagi ahamiyati va o'rni to'g'risida aniq xulosalar chiqargan. Evropa olimlaridan deyarli VI asr oldin, er o'z o'qi atrofida aylanib yurganligi asoslaydi. Uning yerning kattaligi haqidagi ilmiy xulosalari ham hozirgi hisob-kitoblarga yaqin. Beruniy shuningdek, geometriya, algebra va arifmetika, trigonometriya sonlarining nazariy tushunchalarini tartib bilan tavsifladi. U geografiya bo'yicha olib borgan tadqiqotlarida orollar, dengizlar, butun dunyo mamlakatlarining aniq koordinatalarini ko'rsatdi, dunyoning eng zamonaviy xaritasini tuzdi, insoniyat tarixidagi buyuk ixtirolardan biri hisoblangan globus modelini ixtiro qildi. U yunon olimlaridan farqli o'laroq, hind va Atlantika okeanlarining birlashishini dastlab isbotladi va Xristofor Kolumbdan 500 yil oldin okean ortida bizga noma'lum bo'lgan yirik materik borligini ilmiy jihatdan bashorat qildi. Xorazm Ma'mun akademiyasining yana bir ilg'or olimlaridan Abu Nasr Iroq. U matematika va astronomiya sohasidagi tadqiqotlari bilan olimlar orasida juda mashhur bo'lib, katta hurmatga sazovor bo'ldi. Olim yuqoridagi fanlar bo'yicha ko'plab ilmiy ishlar muallifi hisoblanadi. Ulardan 12 ta asarini o'z shogirdi Beruniyga bag'ishlagan. Uning Al Masihiy ash-mohiy, risola fil usturlob, va boshqa asarlari bizgacha yetib keldgan. Abu Nasr Iroq tekis va sferik trigonometriyaning asoschilaridan biridir. Uning ilmiy topilmalari hatto qurilishda ham qo'llanilgan. Tibbiyotda nafaqat sharqda, balki Yevropada ham tanilgan Abu Ali Ibn Sino Ma'mun akademiyasining eng mashhur olimlaridan biridir. Ibn Sino Buxoroning afshona qishlog'ida tug'ilgan. U Buxoro madrasasida taniqli olimlardan ta'lim olib musiqa, kimyo, tabiatshunoslik, astronomiya, matematika va tibbiyot sohalarida etakchi olimga aylangan. 1004-yilda u Beruniyning taklifiga binoan Gurganjga kelib Abu Nasr Iroq, Abu Sahl Masihiy, Abul Xayr Xammor bilan birga Ma'mun akademiyasida faoliyat yurita boshladi. Ibn Sino turli fanlar bo'yicha 450 ga yaqin ilmiy ishlar yozgan, ularning aksariyati tibbiyotga bag'ishlangan. Tibbiy fan asarining dastlabki ikki jildi va olimning boshqa asarlari ushbu akademiyada yozilgan. Ibn Sinoning tibbiyotga bag'ishlangan asarlari butun dunyoda va hozirgi kunda tibbiyotning durdonalari hisoblanadi. Uning qo'lyozmalari uzoq vaqt davomida sog'liqni saqlash muassasalarida ishlatilgan. Ibn Sino 57 yoshida, 1037 yilda og'ir kasallikdan vafot etdi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak Ma'mumiy Xorazmshohlar davrida ilm-marifat rivojlangan, bunga «Ma'mun akademiyasi»da faoliyat yuritgan allomalar va olimlar o'zlarining muhim hissalarini qo'shishgan. Jumladan, birgina Abu Rayhon Beruniy va Ibn Sino kabi allomalarning asarlarida ilm olishning ahamiyati, komil insonni tarbiyalashda kognitiv jarayonlarni rivojlantirishning muhimligi haqidagi fikrlari hozirgi kungacha o'z dolzarbligini yo'qotmasdan kelayotganligi bizningcha, e'tiborga loyiq holat hisoblanadi. Chunki, bu olimlar tomonidan o'sha davrlardayoq tafakkur, sezgi, idrok, diqqat, xotira, tasavvur kabi kognitiv jarayonlar har xil tajriba usullari yordamida o'rganilgan va buning natijasida bu vaqtlarda yoshlarga ta'lim-tarbiya berishda ham katta ishlar amalga oshirilgan deb aytishimiz mumkindir.

Foydalangan adabiyotlar:

1. Matniyozov M. Xorazm tarixi. –Urganch: Xorazm, 2005.
2. Mahmudov M. Xorazmshoh Ma'mun akademiyasi. – Toshkent: TMI, 2005.
3. Azimboy Sadullaev. —Xorazm Ma'mun Akademiyasi|| Xiva 2000 y.